

Η θέση του διαθρησκειακού διαλόγου στη σύγχρονη έρευνα.

Μια θρησκευτολογική προσέγγιση.

Παναγιώτης Παχής

Η μελέτη μιας ιστορικής περιόδου αποτελεί πραγματική πρόκληση για τη σύγχρονη έρευνα, αφού μας επιτρέπει να γνωρίσουμε τον πολιτισμό και τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων της συγκεκριμένης εποχής. Βασική προϋπόθεση στην έρευνα αποτελεί η ορθή αξιολόγηση των παραγόντων (θρησκευτικών, πολιτικών, οικονομικών, κτλ.) που διαμορφώνουν το πλαίσιο της εποχής. Δεν θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι όλες οι λειτουργίες συνέχονται· δεν είναι δυνατόν να απομονώσουμε μια δραστηριότητα και να την κατανοήσουμε, αν δεν την καταλάβουμε πριν από όλα ως μέρος ενός συνόλου, ενός συστήματος. Η ιστορική έρευνα έχει αποδείξει ότι σε όλες τις ιστορικές περιόδους της ανθρωπότητας το ένα στοιχείο βρίσκεται σε απόλυτη εξάρτηση από το άλλο και όλα συνιστούν ένα αδιάσπαστο σύνολο. Η ερευνητική προσπάθεια θα μπορούσε να παραλληλισθεί στην προκειμένη περίπτωση με την κατασκευή ενός πολύπλοκου μωσαϊκού, στο οποίο, αν δεν τοποθετηθούν όλες οι ψηφίδες στην κατάλληλη θέση, δεν μπορούμε να αναπαραστήσουμε με πληρότητα την εικόνα που θέλουμε.

Τα παραπάνω ισχύουν για κάθε ιστορική στιγμή, επομένως ακόμη περισσότερο για τη σύγχρονη εποχή, η οποία διακρίνεται από την κυριαρχία του πλουραλισμού που έχει όλες τις πιθανές διαστάσεις του: γλωσσικές, θρησκευτικές, εθνικές. Το γεγονός αυτό γίνεται κατανοητό αν λάβουμε κυρίως υπόψη μας ότι η αρχή της δεκαετίας του '90 σηματοδοτεί, εκτός από το τέλος του διπολισμού ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, και την προσπάθεια θεμελίωσης της «παγκοσμιοποίησης», που όπως φαίνεται, αποβαίνει όλο και περισσότερο κυρίαρχο στοιχείο της σύγχρονης γεωπολιτικής πραγματικότητας. Το φαινόμενο αυτό πιθανόν μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο των διακηρύξεων του πρώην Προέδρου των Η. Π. Α. George Bush με την έναρξη του λεγόμενου «Πολέμου του Κόλπου» για την απαρχή της «Νέας Τάξης Πραγμάτων». Πρέπει να έχουμε φυσικά υπόψη μας στην προκειμένη περίπτωση, σύμφωνα με τα πορίσματα των ειδικών που ασχολούνται με το

πρόβλημα της «παγκοσμιοποίησης», ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο συνδέεται άμεσα με την επιβολή μιας παγκόσμιας πολιτικής κυριαρχίας υπό την εποπτεία της μιας και μοναδικής υπερδύναμης, άμεσα όμως με τη δημιουργία ενός νέου παγκοσμιοποιημένου οικονομικού περιβάλλοντος. Η πρόθεση των εκπροσώπων αυτής τάσης για τη δημιουργία ενός ενιαίου «όλου» ως ιδεώδους στοιχείου για την επικράτηση της δημοκρατίας, της διαφάνειας και της ελεύθερης αγοράς και επικοινωνίας εις βάρος του «μέρους», που αντιπροσωπεύει τη δυσαρμονία και τον διαρκή κίνδυνο για την παγκόσμια ειρήνη, συνέβαλε στη διοργάνωση σχετικών συζητήσεων από μέρους φορέων που εμπλέκονται με σχετικά θέματα αλλά παράλληλα και στην πρόκληση, από διάφορες ομάδες, μίας σειράς αντιδράσεων με βίαια τις περισσότερες φορές αποτελέσματα.

Τα παραπάνω δεδομένα συντελούν σε μια άνευ προηγούμενου αλλαγή του γεωπολιτικού σκηνικού που κυριαρχούσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80. Κυριότεροι παράγοντες που επιδρούν καταλυτικά σ' αυτή τη νέα πραγματικότητα είναι η αλλαγή των καθεστώτων της ανατολικής Ευρώπης με τη εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, η δημιουργία ανοικτών κοινωνιών, η αμφισβήτηση πολιτιστικών δεδομένων της γηραιάς μας ηπείρου μέσω της αναφοράς τους σε θρησκευτικές αντιλήψεις.

Τα νέα δεδομένα δίνουν τη δυνατότητα σε όλο και περισσότερους ανθρώπους διαφόρων περιοχών της Ανατολικής κυρίως Ευρώπης αλλά και διαφόρων άλλων περιοχών του πλανήτη μας να μεταναστεύουν στο χώρο της Δυτικής Ευρώπης. Με το άνοιγμα των συνόρων δημιουργείται, εξαιτίας της διαρκώς αυξανόμενης μετακίνησης πληθυσμών, ένα μωσαϊκό που αντικατοπτρίζει την ανομοιογένεια του πληθυσμού στις περισσότερες χώρες. Τα δεδομένα αυτά συντελούν στη δημιουργία μιας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας που διαφέρει ριζικά από την ομοιογένεια και τη μονοπολιτισμικότητα παλαιότερων εποχών. Η πραγματικότητα αυτή θεωρείται, όλο και περισσότερο μάλιστα, ως απειλή για την ενότητα άλλα και πολιτισμική ιδιαιτερότητα (εθνική και θρησκευτική) των κοινωνιών υποδοχής. Το γεγονός αυτό γίνεται κατανοητό αν λάβουμε υπόψη μας ότι η υπεροψία των κρατών που φιλοξενούν μετανάστες, εξαιτίας της κυριαρχίας αντιλήψεων πολιτισμικής ανωτερότητας, οδηγεί στην υποβάθμιση και απομόνωση πολλές

φορές όλων αυτών των “διαφορετικών” προς αυτούς ομάδων. Η συγκεκριμένη τακτική είναι αποτέλεσμα του φόβου ότι η αποδοχή της ιδιαιτερότητας του άλλου, θέτει σε κίνδυνο την εθνική ταυτότητά με πολιτισμική μόλυνση. Παράλληλα όμως, και οι διάφορες ομάδες μεταναστών, ως μέρος του όλου, δίνοντας έμφαση στη διαφορετική τους ταυτότητα, εγκλωβίζονται και δεν αφήνουν περιθώριο για την ένταξή τους στην κοινωνία, που οι ίδιοι επέλεξαν να ζήσουν.

Για να υπάρξει ισορροπία στις σύγχρονες πολιτισμικά ανομοιογενείς κοινωνίες είναι απαραίτητη η αμοιβαία ανοχή, η αποδοχή δηλαδή του δικαιώματος των άλλων να ζουν σύμφωνα με τις δικές τους αξίες, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι αποδέχονται τις αξίες οικουμενικού χαρακτήρα και τη δημόσια τάξη και ασφάλεια με βάση πάντοτε τις αρχές ενός σύγχρονου δημοκρατικού κράτους. Θα πρέπει όμως να πραγματοποιήσουμε αυτές τις συναντήσεις σε ένα πνεύμα που διακατέχεται από ανεκτικότητα και πάνω από όλα μια γνήσια και αληθινή διάθεση για πραγματική γνωριμία του άλλου. Η τακτική αυτή θα πρέπει να βασίζεται στις αρχές της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας και ενός αμοιβαίου σεβασμού. Η αμφίδρομη υπεροψία που κυριαρχεί πολλές φορές ανάμεσα στα μέλη ομάδων που διαλέγονται μεταξύ τους οδηγεί συνήθως σε αδιέξοδα που καταλήγουν στην απομόνωση και στην κυριαρχία εχθρικών διαθέσεων.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα που κυριαρχεί συνήθως ανάμεσα στα μέλη αυτών των πολυπολιτισμικών κοινωνιών και δυσχεραίνει τις περισσότερες φορές τη δημιουργία των ιδεωδών συνθηκών μίας αρμονικής συνύπαρξης, προέρχεται από το περιβάλλον της θρησκευτικής ετερότητας. Το γεγονός αυτό επιβάλλει ακόμη περισσότερο, περισσότερο μάλιστα από κάθε άλλη χρονική περίοδο, την κυριαρχία ενός πνεύματος διαλόγου και κοινωνίας ανάμεσα στις θρησκείες. Τα δεδομένα αυτά δημιουργούν όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια τις ιδεώδεις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός διαλόγου για τη σχέση ανάμεσα στη θρησκευτική πίστη και την πλουραλιστική δημοκρατία στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης σύγχρονης πραγματικότητας. Μ’ αυτόν τον τρόπο ο διαθρησκειακός όπως και ο διαπολιτισμικός διάλογος γίνεται ένα σημαντικό εργαλείο για την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των λαών, αφού διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων διαφόρων θρησκειών, με

διαφορετικά πιστεύω, πολιτισμικές και πνευματικές παραδόσεις, αξίες και κοσμοθεωρίες. Αυτού του τύπου ο διάλογος, που οργανώνεται σήμερα σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο, δεν αφορά μόνο θεωρητικές και συγκριτικές σπουδές, όπου εκπρόσωποι διαφορετικών θρησκειών οργανώνουν συναντήσεις για την πρόληψη και επίλυση συγκρούσεων. Προχωρά ακόμη περισσότερο στη δημιουργία ομάδων που επιδιώκουν τη μεγαλύτερη κατανόηση του άλλου με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση καλύτερων συνθηκών μιας αρμονικής και απρόσκοπτης συνύπαρξης. Ένας ανοικτός και ουσιαστικός διάλογος που στοχεύει στην ανάληψη πρωτοβουλιών και το σεβασμό της διαφοράς. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι ο διαθρησκευτικός διάλογος γίνεται μέρος ενός ευρύτερου παγκόσμιου διαλόγου που έχει ως στόχο την ειρήνη, τη δικαιοσύνη, την προστασία του περιβάλλοντος, την ισότητα των δύο φύλων, τα δικαιώματα των μεταναστών.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε όμως ότι το πνεύμα προσέγγισης και συνύπαρξης που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της εποχής μας συναντά πολλές αντιδράσεις, όπως αναφέραμε ήδη παραπάνω, που έχουν ως κύριο σκοπό την παρεμπόδιση όλων αυτών των πρωτοβουλιών. Δείγμα αυτής της τακτικής αποτελεί ο αμοιβαίος και διαρκής φόβος εκπροσώπων των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων ότι η συνάντηση και η συνύπαρξή τους σε ένα κοινό περιβάλλον θα συντελέσει σε ένα συγκρητισμό και μια απορρόφηση. Οι συγκεκριμένοι φορείς, που σχετίζονται άμεσα με το περιβάλλον διαφόρων θρησκειών, θεωρούν ότι όλες αυτές οι συζητήσεις αποσκοπούν στην περιθωριοποίηση της θρησκείας. Η συγκεκριμένη αντίδραση σχετίζεται άμεσα με τη μονομερή αντίληψή τους για το στατικό χαρακτήρα της θρησκείας που δε δέχεται ουδεμία απολύτως μεταβολή. Βασικά σημεία αυτής της στάσης τους είναι η αντίληψη της σύγχρονης εποχής για διαχωρισμό της πολιτικής από τη θρησκεία καθώς επίσης και για περιορισμό της θρησκευτικής πίστης στην ιδιωτική σφαίρα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, αντιδρούν σε οποιοδήποτε εκσυγχρονισμό και προσαρμογή της θρησκείας στα δεδομένα ενός μοντέρνου κράτους.

Δε θα πρέπει να διαφεύγει άλλωστε της προσοχής μας ότι οι συγκεκριμένες προτάσεις, που διακρίνουν τη σύγχρονη εποχή μας, ενισχύουν ιδιαίτερα την ανεκτικότητα της διαφορετικότητας με αποτέλεσμα τη μείωση

του κινδύνου ανάπτυξης φονταμενταλιστικών τάσεων. Δε θα πρέπει να παραβλέψουμε άλλωστε ότι ο φονταμενταλισμός είναι κάτι πολύ περισσότερο από τη βαθιά πίστη στο Θεό. Κατά βάση συνδέεται με το περιβάλλον των θρησκειών και κυρίως των παγκόσμιων θρησκειών, αφού στηρίζεται στην απολυτοποίηση θρησκευτικών αντιλήψεων. Ο φονταμενταλισμός αποτελεί, ως εκ τούτου, από όποια πλευρά και αν προέρχεται, μία κίνηση αντιμοντέρνα. Το γεγονός αυτό συντελεί ώστε να συνδέεται άμεσα με την τρομοκρατία και την αύξηση του εθνικισμού. Η ανησυχία των Ευρωπαίων έναντι της αυξανόμενης παρουσίας του Ισλάμ συντελεί στη σύνδεσή του με φονταμενταλιστικές αντιλήψεις. Ένας από τους κυριότερους παράγοντες για τη μειονεκτική θέση του Ισλάμ στο περιβάλλον του δυτικού κόσμου είναι κυρίως τα τρομοκρατικά γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001. Φυσικά πρέπει να αναφέρουμε σ' αυτό το σημείο ότι το Ισλάμ αναδεικνύεται μετά την πτώση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης σε αντίπαλο δέος για το δυτικό κόσμο, αφού προϋπήρχε μια πόλωση ανάμεσα στο δυτικό και μουσουλμανικό κόσμο.

Η επιστήμη της Θρησκευσιολογίας διαδραματίζει έναν καθοριστικό ρόλο σ' αυτή την προσέγγιση και την κατανόηση του άλλου. Αυτή είναι άλλωστε μια από τις βασικές αρχές που τη διακρίνουν από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής της τον 19^ο αιώνα στον ακαδημαϊκό χώρο της Ευρώπης. Εξετάζοντας τη συνολική διαχρονική πορεία της Θρησκευσιολογίας οφείλουμε να αναφέρουμε ότι εμφανίζεται στον ακαδημαϊκό χώρο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και είναι δημιούργημα της ορθολογιστικής Ευρώπης μετά το Διαφωτισμό καθώς επίσης και του γενικότερου τρόπου σκέψης που διακρίνει την εποχή αυτή (Ιμπεριαλισμός, Βιομηχανική Επανάσταση). Η αρχική έρευνα των διανοητών του συγκεκριμένου γνωστικού αντικείμενου μπορεί να ενταχθεί επίσης στο συνολικό τρόπο σκέψης αυτής της χρονικής περιόδου που εστιάζεται κυρίως στις εξελικτικές θεωρίες των διαφόρων ερευνητών της εποχής καθώς επίσης στη σύγκριση ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι». Η σύγκριση, στη συγκεκριμένη περίπτωση, σχετίζεται πάντοτε με το πρόβλημα της ανεύρεσης *ομοιοτήτων* χωρίς να λαμβάνονται υπόψη η πολιτισμική και κοινωνική συνάφεια και το «πνεύμα της εποχής». Το γεγονός αυτό ενισχύει τη θέση, που κυριαρχεί στη σύγχρονη έρευνα, ότι η συγκεκριμένη ερευνητική

προσέγγιση οδηγεί σε γενικεύσεις και ως εκ τούτου σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Τα παραπάνω μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε την άποψη ότι η ορθή έρευνα απαιτεί πάντοτε τη χρήση ορθών μεθοδολογικών αρχών. Στην προκειμένη περίπτωση η αρχή που πληροί αυτήν την προϋπόθεση μπορεί να εντοπισθεί στις «αναλογικές διαδικασίες» σύγκρισης. Σύμφωνα με τον J. Z. Smith η τακτική ανεύρεσης ομοιοτήτων θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια συνέπεια των «αναλογικών διαδικασιών», οι οποίες ανταποκρίνονται σε παράλληλα είδη θρησκευτικών καταστάσεων που επικρατούν σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον και διαμορφώνονται με βάση τα ιστορικά δεδομένα της εποχής. Η αναλογία είναι από τα σημαντικότερα μέσα για να κατανοήσουμε τις θρησκείες με καθαρά επιστημονικό τρόπο. Όλες οι θρησκείες, όπως και οι πολιτισμοί, είναι διαφορετικές, αν συγκριθούν μεταξύ τους, και γι' αυτό το λόγο θα πρέπει να αποφεύγεται η εύρεση «κοινών φανταστικών δεδομένων». Σε μια ιστορική έρευνα είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε τα αναλογικά στοιχεία στους διαφορετικούς τρόπους σκέψης, επειδή μόνο αυτό το στοιχείο επιτρέπει την κατανόηση των πραγμάτων που φαίνονται να είναι διαφορετικά.

Η διαχρονική πορεία που ακολούθησε η επιστήμη της Θρησκευολογίας κινούμενη ανάμεσα στην παράδοση και τον νεωτερισμό συνέβαλε στην τελική επικράτηση της επιστημονικής μελέτης της θρησκείας. Σ' αυτήν κυριαρχεί η άποψη ότι το αντικείμενο της μελέτης της (δηλ. η θρησκεία) αποτελεί μια ενδιαφέρουσα όψη ενός περίπλοκου ανθρώπινου κόσμου κοινωνικής συμπεριφοράς. Πρόκειται για την επιστημονική έρευνα της ανθρώπινης πολιτισμικής όψης και των πρακτικών της που κυριαρχούν διαχρονικά. Επομένως ο σύγχρονος ερευνητής μελετά εκείνες τις υπό συζήτηση ανθρώπινες συμπεριφορές τις οποίες και θεωρεί ως θρησκευτικές, δηλ. το σύνολο των υποθέσεων, ιδεών, πεποιθήσεων κλπ. που αφορούν σε ένα θέμα. Όταν κανείς θέτει τα σωστά ερωτήματα και βλέπει την ιστορική συνάφεια των δεδομένων που μελετά, τότε αντιλαμβάνεται ότι όλοι οι λαοί ανά τον κόσμο διεκδικούν την κατηγορία «θρησκεία». Υπό το φως αυτό, ο ερευνητής της θρησκείας όχι μόνο μελετά τις θρησκείες του κόσμου αλλά και εκτιμά πώς και γιατί ένας θεσμός, μια κίνηση ή μια ομάδα οδηγούνται να θεωρηθούν

θρησκεία. Έτσι, μελετούμε τόσο την θρησκεία όσο και την κατηγορία «θρησκεία» ως γνώρισμα του πολύπλοκου συστήματος της ανθρώπινης συμπεριφοράς που ονομάζεται κοινωνία. Τα παραπάνω μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε επίσης ότι η εξέταση της θρησκείας ως ενός αυτόνομου (*sui generis*) φαινομένου αντιστοιχεί σε μονόπλευρη χρήση της ιστορίας και των ερευνητικών σχεδιασμών και στόχων του μελετητή της θρησκείας. Η θεώρηση της θρησκείας ως κοινωνικού συστήματος, το οποίο νομιμοποιείται με την αναφορά σε μια θεϊκή δύναμη, συνιστά έναν παράγοντα *sine qua non* για τη σύγχρονη έρευνα που αγωνίζεται να “καθαρθεί” από τις γενικότητες του παρελθόντος.

Η κριτική θεώρηση και η χρήση της λογικής αποτελούν βασικά ερευνητικά εργαλεία με τα οποία οφείλει ο σύγχρονος ερευνητής της επιστημονικής μελέτης της θρησκείας να πραγματοποιήσει τις προσεγγίσεις στις σχετικές μελέτες του. Εξάλλου η καλλιέργεια της επιστήμης χωρίς λογική και κριτική προσέγγιση είναι πρακτικά αδύνατη. Σε περίπτωση άλλωστε που απουσιάσουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά η συγκεκριμένη προσπάθεια σχετίζεται με μια ομολογιακή προσέγγιση που είναι εξ ολοκλήρου ξένη προς τις αρχές της Θρησκειολογίας. Οι βασικές αρχές που διαμορφώνουν τη μεθοδολογία αυτής της σύγχρονης ερευνητικής προσέγγισης στην κοινωνία, τον πολιτισμό και τη θρησκεία μεταβάλλονται και εξελίσσονται διαρκώς. Βασικός σκοπός της επιστημονικής μελέτης της θρησκείας είναι η έρευνα όλων αυτών των στοιχείων που διαφοροποιούν την παραδοσιακή από την μοντέρνα κοινωνική πραγματικότητα.

Γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο η απλή και ανυποψίαστη χρησιμοποίηση των μαρτυριών και η μη κριτική αξιολόγησή τους όχι μόνο δεν βοηθούν στον αντικειμενικό σκοπό του ερευνητή, αλλά οδηγούν πολλές φορές σε υπερβολικές ιστορικές γενικεύσεις. Ο ερευνητής υποχρεούται «εκ των πραγμάτων» να προσπαθήσει να κατανοήσει σε βάθος τις πηγές, και ιδιαίτερα να ανιχνεύσει τους λόγους παραγωγής και συγγραφής τους. Στην περίπτωση αυτή αποφεύγονται οι δεοντολογικές προτάσεις που δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με τα δεδομένα της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης. Ως εκ τούτου η εξαγωγή των *a priori*, καθώς επίσης των *a posteriori* συμπερασμάτων οδηγούν σε γενικεύσεις και σε συμπεράσματα που εξυπηρετούν σκοπούς που

απομακρύνουν το σύγχρονο ερευνητή των θρησκειών από τον αντικειμενικό του σκοπό.

Η συγκεκριμένη ερευνητική τακτική έχει ως κύριο στόχο, ιδιαίτερα στο πλαίσιο ενός ορθού και σύγχρονου διαλόγου ανάμεσα στις θρησκείες, να ερευνηθούν και να γίνουν γνωστές οι αντιλήψεις και ο συνολικός τρόπος σκέψης των ανθρώπων που ζουν στον ίδιο τόπο ή εκεί που πρόκειται να μεταναστεύσουν. Σημαντικό εργαλείο στους ερευνητικούς σχεδιασμούς ενός ερευνητή αποτελεί η διεπιστημονικότητα που συνδέεται άμεσα με τη σύγχρονη επιστημονική μελέτη της θρησκείας. Η χρήση της είναι ακόμη πιο επιτακτική στην εποχή μας, διότι διευκολύνει την παρατήρηση όλων αυτών των δεδομένων που οδηγούν σε μια σωστή προσέγγιση της διαφορετικότητας που αναπτύσσεται σε διάφορα πολιτισμικά περιβάλλοντα του πλανήτη μας. Μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται κατανοητή η αναγκαιότητα της δυνατότητας έκφρασης, με βάση πάντοτε τα δεδομένα ενός συγχρόνου κράτους, της θρησκευτικής πρακτικής ατομικά και συλλογικά μαζί με άλλους.

Φυσικά τα δεδομένα της έρευνας που σχετίζονται με το αντικείμενο της θρησκείας θα πρέπει να εξετάζονται πάντοτε σύμφωνα με τα δεδομένα της θρησκευτικής ελευθερίας. Η δυνατότητα της επιλογής είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της σκέψης του σύγχρονου ανθρώπου. Άλλωστε όταν αυτή η αρχή διαμορφώνει τον τρόπο σκέψης του, τότε είναι πρακτικά αδύνατον να οδηγηθεί σε ακραίες συμπεριφορές εξαιτίας της διαφορετικής συμπεριφοράς και σκέψης ανθρώπων που τυχαίνουν να ζουν στο ίδιο περιβάλλον.

Το σύγχρονο δημοκρατικό περιβάλλον βρίσκει λύσεις σε διάφορα προβλήματα που προκύπτουν καθημερινά με διάλογο και διαβούλευση. Αυτό μπορεί και οφείλει να γίνει ένας από τους βασικούς παράγοντες της συνάντησης και συνύπαρξης των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα και πρεσβεύουν διαφορετικές μορφές θρησκευτικότητας. Οι εμπλεκόμενοι σε ένα διάλογο και κυρίως οι φορείς των διαφόρων θρησκειών θα πρέπει να κατανοήσουν ότι οι συγκεκριμένες πρωτοβουλίες πρέπει να βασίζονται στις αρχές του αμοιβαίου σεβασμού, έτσι ώστε να μη θίγονται τα δικαιώματα άλλων είτε πολιτισμικά όμοιων είτε διαφορετικών.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι οι θρησκείες μπορούν να δράσουν στο δημόσιο χώρο, αρκεί να προσαρμοσθούν στις αρχές μιας μοντέρνας κοινωνίας. Οι αρχές της δικαιοσύνης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πρέπει να διαμορφώνουν τον τρόπο σκέψης τους με αποτέλεσμα να τις αποδέχονται όλοι οι πολίτες (γηγενείς και μετανάστες) από κοινού οδηγώντας στην υπέρβαση προκαταλήψεων και στην αποδοχή του άλλου.

Αυτό που είναι επιτακτικό στην προκειμένη περίπτωση είναι η δυνατότητα ελεύθερης ανάπτυξης του καθενός. Αυτή είναι η πιο εφικτή και λογική απάντηση στον πλουραλισμό της σύγχρονης πραγματικότητας. Παράλληλα όμως οι διάφορες πολιτισμικές και θρησκευτικές ομάδες που μεταναστεύουν κατά καιρούς σε διάφορες δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες θα πρέπει να αποδεχθούν τους κανόνες που χαρακτηρίζουν τον πολιτισμό των χωρών υποδοχής τους. Άλλωστε, «[η] ύπαρξη πλουραλισμού, πολιτιστικού ή θρησκευτικού, οδηγεί στη δημιουργία ενός πλαισίου συνύπαρξης που μπορεί να στηρίζεται στην αποδοχή των συνταγματικών ελευθεριών ως βάσης συνύπαρξης και όχι στην προβολή ή πολύ περισσότερο στην επιβολή ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού τρόπου κατανόησης και δράσης. Αυτό σημαίνει ότι η διαφορετικότητα είναι σεβαστή στο βαθμό που δεν προβάλλεται προκλητικά απέναντι στους άλλους και δεν θίγει τα δικαιώματά τους. Η αξίωση να επιβληθούν σε άλλους συγκεκριμένες πολιτιστικές αντιλήψεις και παραδόσεις δεν μπορεί να γίνει δεκτή, όπως δεν μπορεί να γίνει δεκτή και η αξίωση θρησκευτικών θεσμών ακόμη και με τη χρήση έμμεσων τρόπων. Οποιαδήποτε τέτοια πρακτική έμμεσης ή άμεσης επιβολής έρχεται σε αντίθεση με τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου» (Ι. Σ. Πέτρου, 2012. *Θρησκεία και κοινωνία: κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων θρησκείας και κοινωνίας στη σύγχρονη πραγματικότητα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη: 256).

Οι εκπρόσωποι και οι οπαδοί των διαφόρων θρησκειών, τέλος, θα πρέπει να προσαρμόζονται, εκτός από τον τρόπο σκέψης, και το λεξιλόγιό τους στα δεδομένα της σύγχρονης έρευνας και πραγματικότητας. Έτσι λοιπόν θα πρέπει να διαμορφώσουν ή να αντικαταστήσουν ορολογίες ή τρόπους έκφρασης που σχετίζονται με αποικιοκρατικές αντιλήψεις παλαιότερων

εποχών ή παρωχημένες προσεγγίσεις που δεν ανταποκρίνεται στα δεδομένα της σύγχρονης έρευνας και κατά κύριο λόγο στη σύγχρονη επιστημονική μελέτη της θρησκείας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί στην προκειμένη περίπτωση ο όρος «συγκρητισμός», ο οποίος χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα ως ένας αρνητικός παράγοντας αφομοίωσης, ιδιαίτερα στο περιβάλλον των μεγάλων σύγχρονων θρησκειών. Οι τελευταίες ισχυρίζονται ότι η χρήση οποιασδήποτε συγκρητιστικής τακτικής συντελεί στην εμφάνιση φαινομένων που οδηγούν στην απομάκρυνση των πιστών από το περιβάλλον της ορθής και γνήσιας πίστης. Αυτή η προσέγγιση σχετίζεται με μια λανθασμένη και μονομερή ερμηνεία αυτού του όρου που οξύνει μάλλον παρά συντελεί σε μια λύση των προβλημάτων που προκύπτουν κάθε φορά που συναντώνται διάφορες ετερογενείς πολιτισμικά και θρησκευτικά ομάδες στο περιβάλλον μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε άλλωστε ότι η ορθή σημασία του όρου συγκρητισμός δεν σχετίζεται με την αφομοίωση των συναντώμενων ομάδων και αντιλήψεων (αυτό αποτελεί μια πολεμική χρήση του όρου) αλλά αποτελεί μια τακτική προσαρμογής ενός ξένου στοιχείου στο πολιτισμικό περιβάλλον μίας περιοχής που είναι ξένη προς την αρχική κοιτίδα εκκίνησής του. Αυτή η κατάσταση δημιουργεί τις ιδεώδεις συνθήκες συνύπαρξης των διαφόρων μορφών θρησκευτικότητας που πρέπει να διαμορφώνεται πάντοτε, όπως αναφέραμε ήδη παραπάνω, σύμφωνα με τα δεδομένα ενός σύγχρονου κράτους.